

УДК 338; 656.01

DOI: <https://doi.org/10.18664/btie.72-73.280362>

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

*Калініченко Л.Л., д.е.н., професор,
Багмут Л.С., к.е.н., доцент,
Єгорова Ю.В., к.е.н., доцент (ХНУБА)*

В статті розглянуті головні проблеми формування економічної безпеки України як підвалини її національної безпеки. Аналізується стан економічної безпеки в її розвитку та динаміці. Найважливішим фактором занепаду економічної безпеки є дикунська приватизація 90х років XX століття, яка знищила самий фундамент як національної, так і економічної безпеки. Економічна безпека як суспільний інститут з'являється тільки з початком відновлення економіки України після завершення розподілу власності у перші роки XXI століття. Створення національної буржуазії природно перевело проблему економічної безпеки з суто академічних досліджень в русло практичної політики після подій 2005 року в Києві. «Гібридна» війна з Росією підштовхнула правлячі олігархічні структури до дієвого захисту економіки від зазіхань колишньої метрополії. Головним чином йдеться про досягнення енергетичної незалежності та переорієнтацію експортних потоків на країни Європейського союзу. Фактором, що суттєво гальмує досягнення економічної безпеки є продовження деіндустріалізації України та заміщення високотехнологічних галузей сировинними.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, приватизація, суспільні інститути, деіндустріалізація, енергетична безпека, олігархія, ресурсна економіка.

INSTITUTIONALIZATION OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

**Kalinichenko L. L., Doctor of Economics, Professor,
Bagmut L.S., Candidate of Economic Sciences, associate professor,
Yehorova Y.V., Candidate of Economic Sciences, associate professor
(Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture)**

The article examines the main problems of the formation of the economic security of Ukraine as the basis of its national security. Economic security includes a list of measures aimed at ensuring the stability of industrial, energy, food and financial systems. Low, average and optimal levels of economic security are a function of many factors. Ukraine is characterized by a combination of negative factors that constantly form a low level of economic security. The state of economic security in its development and dynamics is analyzed. The most important factor in the decline of economic security is the savage privatization of the 90s of the twentieth century, which destroyed the very foundation of both national and economic security. In the first period of the formation of the Ukrainian economy, there was a complication of internal economic and socio-political problems. A chronic and very significant deficit of the state budget was formed, due to the total tax evasion of residents of economic activities. Economic security fell due to huge unemployment. Mass unemployment in Ukraine for the entire period after gaining independence is structural in nature, therefore it cannot be reduced without fundamental reforms of a systemic nature. The "shadow economy" poses the strongest threat to economic security. The tax system remains fundamentally hostile to economic activity and forces them to avoid the fiscal burden. As a result, the economic foundations of ensuring national security are being destroyed. Economic security as a social institution appears only at the beginning of the recovery of the Ukrainian economy after the completion of the redistribution of property in the first years of the XXI century. The creation of a national bourgeoisie naturally shifted the issue of economic security from purely academic research into practical politics after the 2005 events in Kiev. The "hybrid" war with Russia pushed the ruling oligarchic structures to effectively protect the economy from the encroachments of the former metropolis. This is mainly about achieving energy independence and reorienting export flows to the countries of the European Union. The factor that significantly hinders the achievement of economic independence is the continuation of the de-industrialization of Ukraine and the replacement of high-tech industries with raw materials. An important problem in Ukraine, directly affecting the state of the country's economic security, is the reduction in the manufacturing industry in the structure of the gross domestic product, which indicates the degradation of the structure of industrial production. Basically, this is a consequence of structural shifts that occur directly within the manufacturing industry itself in favor of industries with a low share of gross value added in gross output, that is, energy-intensive production of raw materials. This makes the Ukrainian economy very dependent on other states and imports of goods, endangering the state's fuel security. On the world stage, Ukraine is assigned the position of a "raw material appendage", and not an independent, actively acting subject of the world economy. Strengthening the institution of economic security in Ukraine is seen as a function of the privatization of unprofitable state-owned enterprises and fiscal reform, which will eliminate a

significant part of the shadow sector of the economy and provide an incentive for economic activity.

Keywords: *national security, economic security, privatization, public institutions, deindustrialization, energy security, oligarchy, resource economy.*

Постановка проблеми. Сучасна економіка України перебуває в стані кризи, яка охоплює всі суспільні інститути і викликана не лише важкими зовнішньополітичними обставинами. Проблема з'явилась не за останніх років, а з самого початку існування України як незалежної держави. Приватизація, що була проведена дикунськими засобами, загальна нестабільність соціально-економічного стану країни та інші чинники дестабілізуючого характеру буквально знищили інститут національної безпеки і безпеки економічної. Відновлення економіки на початку XXI століття дещо покращало ситуацію, але коріння небезпеки – катастрофічне зубожіння населення не вирвало. Від'їзд найбільш економічно мотивованої частини робітничої сили не спиняється, що руйнує всі надії на проведення суттєвих реформ. Виявлення проблем, що протягом 30 років стримують досягнення сталого розвитку економіки України та необхідність їх вирішення тісно пов'язані з категорією «інституціоналізація». Існування різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз об'єктивно призводить до виникнення потреби в аналізі формування елементів інституту економічної безпеки в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми національної та економічної безпеки в їх розвитку висвітлені у багатьох публікаціях. В.Шлемко дослідив сутність економічної безпеки України в період приватизації з точки зору основних напрямків її забезпечення. В. Мунтіян в своїй монографії розкрив загальну картину економічної безпеки в період системної кризи інститутів. В. Геєць проаналізував економічну безпеку у тріаді держава-регіон-підприємство. Я. Жаліло описав

проблему формування ефективної стратегії формування інституту економічної безпеки в період економічного відновлення. З. Варналій у колективній монографії висвітлив загальні питання економічної безпеки. А. Мокій аналізував стратегії безпеки економіки України.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень питань забезпечення економічної безпеки України, вивчення та систематизація тенденцій її формування на всіх етапах розвитку нашої країни залишаються актуальними через необхідність вирішення гострих проблем в цій сфері.

Метою статті є систематизація тенденцій формування економічної безпеки України на всіх етапах розвитку та виявлення позитивного потенціалу вирішення нагальних проблем економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здобуття Україною політичної незалежності обумовило звернення учених до проблематики політичної безпеки та її підвалини - економічної безпеки. Під економічною безпекою держави майже всі дослідники розуміють стан оптимальної захищеності народного господарства від зовнішніх і внутрішніх загроз. Оптимальний стан економічної безпеки є тим, що забезпечує сталий розвиток суспільства, його економічну і соціально-політичну стабільність в умовах агресивного зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного середовища. Інститут економічної безпеки держави є досить складним соціальним та економічним явищем, що відбиває велику гамму умов матеріального виробництва,

зовнішніх і внутрішніх загроз економіці країни.

Дослідження праць зарубіжних та вітчизняних науковців свідчить, про те, що існують різні підходи до трактування поняття «інституціоналізація». Узагальнений аналіз поняття «інституціоналізація» з точки зору різних напрямів: - від соціального, що тлумачить її як процес перетворення абстрактних правил у реальні моделі стабільної взаємодії, до - економічного, що визначає її як системний процес функціонального, структурного та нормативно-правового оформлення господарського життя суспільства, представлений Д. Нікитенко [1,с.29]. Проте у всіх варіантах трактувань спільним є одне - в основі лежить процес формування або запровадження інститутів. Серед усього різноманіття інститутів останнім часом особливого значення набуває становлення інституту безпеки, тобто його інституціоналізація.

Інституціоналізація у сфері економічної безпеки має на увазі різноманітні соціально-економічні процеси, що формують структуру та організаційне поле діяльності суб'єктів, перетворюючи їх взаємодії в інституційну систему, елементи якої стають загальноприйнятою практикою, що зберігається в незмінній формі протягом досить тривалого часу [2].

Великий інтерес дослідників до цієї теми обґрунтований життєво важливими для України потребами: здолати тривалу системну кризу українського суспільства, економіки та політики. Ця криза має перманентний характер і втілюється в скороченні об'ємів виробництва, архізації галузевої структури народногосподарського комплексу, втраті наукового та інноваційного потенціалу, гальмуванні соціально-економічного розвитку. Становлення інституту економічної безпеки потребує збереження ресурсного потенціалу економіки, припинення деіндустріалізації, припинення експорту науково-технічних

кадрів. Утримання науково-технічного і інтелектуального потенціалу в умовах XXI століття є нагальною потребою будь-якої країни, а особливо таких, що опинились у складних зовнішньополітичних умовах [4,с.19-22].

Першочерговою проблемою вкрай ганебного стану національної та економічної безпеки є факт відсутності національної еліти, що пов'язано з молодістю країни. Дехто веде початок української державності від князя Володимира, дехто – від гетьмана Скоропадського, але тільки Біловежська угода де-факто поставила печатку історії.

Українська еліта зразка 90х років – це номенклатура ЦК КПРС/КПУ. Це корпорація, що 3 покоління проходила негативний відбір. Крім того, найбільш здатні люди з партійно-господарського активу постійно вимивались в метрополію. Завдяки цьому державний менеджмент знаходився на найнижчому інтелектуальному та професійному рівні. Можна стверджувати, що більша частина проблем, що постали перед Україною в 90х роках, пов'язані з принциповою некомпетентністю державного управління.

В 1991 – 1999 роках пройшов злам старих суспільних інститутів і народження нових – але таких, що їх слід називати соціально-патологічними [4,с.39]. Імплементация ринкової моделі економіки проводилася не компетентно з точки зору інтересів населення: надто хутко і за рахунок довгострокових інтересів країни.

Але з точки зору номенклатури вона проводилась компетентно і адекватно: метою була приватизація державного майна на самих вигідних умовах. Руйнуванню економіки чимало допомогла повна відкритість до іноземних ринків, що поставила національного виробника у неконкурентне становище [11,с.291].

Л.С.Шевченко оцінює 90ті роки як час, коли йшло переродження та атрофія суспільних інститутів [3,с.261]. Майже всі суспільно-економічні явища того періоду слід розглядати як аномалію. Інститут

економічної безпеки цілком підпадає під таку характеристику. Не заперечуючи хворобливий стан всього суспільства, ми акцентуємо увагу на природному характері атрофії суспільних інститутів: всі події слід розглядати як реалізацію цілей номенклатури. З такої точки зору дикунська приватизація і пов'язані з нею занепад і розпад суспільно-економічної системи були закономірні і раціонально обумовлені.

Досвід країн Західної Європи свідчить про те, що економічна безпека та інші інститути суспільства формуються кілька століть. До 1991 року такого поняття для України не існувало: вона була частиною радянської імперії. Місце, яке займала економіка УРСР в межах народногосподарського комплексу СРСР, вплинуло на проблему безпеки вкрай негативно. Майже вся продукція випускалась на підприємствах-гігантах, що були природними монополістами у своїх галузях. Більше як три тисячі заводів військово-промислового комплексу випускали головним чином вузли та комплектуючі, які споживали підприємства за межами України, головним чином, у Росії. Промисловість України спеціалізувалася на випуску проміжної продукції, що ставило її в повну залежність від постачальників сировини та покупців комплектуючих та вузлів. Сировинний комплекс України з початку 70х років перебував в природному занепаді: ресурси дешевого вугілля біло вичерпано, нафти майже не було, газові родовища викачувались хижацькими темпами. Частка продукції кінцевого споживання і народного споживання складала близько третини всього випуску [3,с.98-99]. Принциповим моментом стану економіки була її недовершеність, яка створювала величезні труднощі для її самостійного існування. Економіка молодій України в 90х роках перебувала в нерозривному зв'язку з російською і тому першочерговим завданням економічної безпеки була

диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків. Але в той час номенклатура вирішувала більш нагальну проблему - накопичення первісного капіталу.

Інститут економічної безпеки не може існувати в межах слабкої держави. Слабкість держави проявляється у боротьбі територіальних угруповань номенклатури, що протягом кількох років перетворились на фінансово-промислові групи суто олігархічного типу. Країна швидко стала іграшкою в руках протидіючих структур інтересів, для яких економічна безпека мала місце тільки як безпека власного майна. В умовах слабкої вертикалі влади права власності досить химерні і новітні бізнес-структури не можуть спиратися на силу закону. Все це привело суспільство країни в стан фронтального протистояння. Хаос, що панував в роботі суспільних інститутів, паралізував всі механізми ринкової економіки, на які реформатори покладали великі надії. «Рука ринку, яку ніхто не бачить», виявилась красивою фразою, яка згодиться тільки для підручників.

Руйнування системи державного управління вже на самому початку 90х років відкрило шлях ще одній економічній та соціальній загрозі: проникнення кримінальних кланів до державного апарату на всіх рівнях. Організований криміналітет активно підтримував безладдя, купуючи місця чиновників, корумпуючи владні структури потоками «чорної готівки», проникаючи до силових відомств – міліції, прокуратури та судейського корпусу [4, с.64-65,78]. Виникли значні суспільні групи, які принципово були не зацікавлені у припиненні інституціонального безладдя і для яких поняття національної та економічної безпеки не існувало зовсім. Вони діють поряд з номенклатурним олігархатом, займаючи свою нішу в економіці: рекет малого бізнесу, контроль торгівлі наркотиками, контроль за проституцією та інше.

Слабке державне управління, сильні олігархічні структури та «невидимі» організовані кримінальні групи створили ситуацію, в якій економічна система була повністю дезорганізована і державні функції частково були природно перерозподілені між усіма сильними гравцями економіки. Нікчемність державних інституцій призвела до тотальної тінізації економіки. Тіньова економіка – це втілення в життя альтернативних інститутів. Альтернативні інститути привели до архаїзації соціально-економічних відносин. Виникнення та функціонування тіньового сектору економіки розглядалась значною кількістю дослідників. Загальний погляд експертів на проблему наступний: деградація суспільства обов'язково відкидає закони економіки на сто-двісті років назад - до первісного капіталізму. Першим і головним суспільним інститутом тіньової економіки є корупція. Корупція в широкому сенсі слова: це і купівля державних посад будь-якого рівня, і звичайне хабарництво. Доля тіньової економіки органами державної влади оцінювалася в 15-20% максимум, публіцистами – у 50-60%. Більшість науковців рахує цей показник на кінець 1990х років у межах 35-45%. При таких масштабах державного управління майже не існує, його замінює консенсус найсильніших фінансово-промислових груп по тому чи іншому питанню поточної політики.

Вкрай незадовільний стан суспільних інститутів обумовив економічний колапс 1991-1999 років. З загальної точки зору динаміка ВВП є головним показником економічної безпеки. За даними Держстату ВВП за 1990 – 1996 зменшився у 2,5 рази. Особливо катастрофічними були 1992-1994 роки, які дали більш ніж половину скорочення. За перші 6 років існування України як незалежної держави ВВП впав на 60% [12,с.34]. Такого падіння не знала жодна з республік колишнього СРСР. Це

зайвий раз підкреслює інтелектуальну та організаційну нікчемність нашої еліти.

Після стрімкого падіння показник ВВП застиг коло відмітки 40% на 3 роки. Можна зробити висновок, що таке падіння є максимально допустимим, далі йде тільки дезінтеграція держави. В основі цього лежав розрив зв'язків військово-промислових комплексів України та Росії, точніше їх скорочення до необхідного, з точки зору Москви, мінімуму. Період руйнування економіки у 1991-1996 роках змінився на період стабілізації 1997-1999 років. Проте це була стабілізація на самому «дні».

Падіння промислового виробництва були дещо меншим за ВВП. Найбільш небезпечним було не само падіння промислового потенціалу, а його архаїзація. Структурні деформації скоротили долю машинобудування майже вдвічі, легкої промисловості – втричі, тільки харчова промисловість як найбільш конкурентна, скоротилась незначно. Отже, галузі, які виробляють кінцевий продукт, скоротились з 62,3% до 33,7%, а галузі паливно-енергетичного та металургійного комплексу зросли з 19,7% до 46,5% [5,с.105-107]. Такі ж самі тенденції мали місце й в динаміці інвестицій: по-перше, вони скоротились у кілька разів, по-друге амортизаційні відрахування в значній кількості перераховувались у прибуток, по - третє – ті інвестиції, що залишились, йшли головним чином на металургійні підприємства, тому що металопрокат низького переділу став майже єдиною високоліквідною експортною продукцією.

Занепад виробничої сфери автоматично призводить до соціальної катастрофи: зубожіння населення та депопуляції. У 1990х роках мало місце катастрофічне знецінення робочої сили: частка заробітної платні у собівартості продукції впала до 14%, тим часом як у країнах Європейського союзу цей показник коливався в межах 30-35%. Загальна частка оплати праці у ВВП складала близько 35%, в той час як у

розвинутих країнах вона досягала 75% [3,с.24-25]. Цей період можна назвати тотальним локаутом – адже нові власники розпродали устаткування неприбуткових підприємств і залишили робітників просто неба. Така соціальна практика притаманна XIX століттю: населення України було відкинуто в рівні життя на кілька поколінь тому. Кваліфіковані інженерно-технічні кадри, головним чином, перейшли в примітивну торгівлю або емігрували. Таким чином, накопичений науково-технічний потенціал скоротився багаторазово, перешкоджаючи усім спробам реформ, адже «кадри вирішують все». Мінімізація індексу людського розвитку підірвала демографічну безпеку країни. В умовах розповсюдження соціальної апатії та безнадії коефіцієнт народжуваності скоротився майже вдвічі, а коефіцієнт смертності зріс майже на 40% [3, с.145]. Соціальна складова економічної безпеки перебувала в стані атрофії і переродження. Таким чином, наприкінці XX століття всі показники економічної безпеки України перебували на найнижчому рівні: суспільство було в процесі переродження.

Наприкінці XX століття в Україні завершилась велика приватизація: нерозпроданими залишились тільки «неліквідні» підприємства, які випускали військову продукцію – вони так і залишились на балансі державного бюджету як значний тягар. Сформувалися великі олігархічні клани, для яких головною проблемою стало не захоплення власності, як у минулому десятиріччі, а її утримання та примноження. Розпочалася інституціоналізація економіки України [3, с.248].

Суспільні інститути вкрай потрібні власникам всіх рангів хоча б тому, що вони захищають їх від права сильнішого, яке панувало в економіці України у 1990х роках. На нашу думку, приблизно з 2000 року розпочалась реанімація інституту економічної безпеки. З четвертого кварталу 1999 року почалось зростання

ВВП і до 2012 року воно йшло значними за усіма вимірами темпами. Якщо взяти за базу 1999 рік, то в 2011 році воно було на 75% більше [12, с.34]. ВВП 2011 року становив 70% від ВВП 1990 року, тобто в цей період занепад економіки було повністю подолано, а це неможливо без діючих суспільних інститутів. Період сталого зростання 2000 – 2011 років відновив інститут економічної безпеки, який відбивається як у діловій активності, так і в дієвих державних установах. Державне управління працює тільки тоді, коли головні економічні актори досягають консенсусу щодо правил та обмежень економічної діяльності. Найважливіший суспільний інститут країни – купівля всіх державних посад, які раніше були партійною номенклатурою, був упорядкований. Корупція пронизала всі верства управління, але це була керована система [4,с.71-73]. Державне управління спустилося до порядків 2-3 вікової давнини і закріпилося там. Упорядкування правил гри на ринку одразу ж дало поштовх економічній активності.

Для економічної безпеки, перш за все, потрібна фінансова стабільність. Якщо попереднє десятиріччя ухилення від сплати податків було тотальним явищем, то тепер серйозні порушення фінансової дисципліни стали привілеєм олігархату. Бюджет став зводитися з невеликим дефіцитом, а іноді – з профіцитом. Була вирішена проблема інфляції. Якщо у 90х роках українські гроші знецінились приблизно в 50-60 тисяч відсотків, то в наступному десятилітті – тільки на 60% [12, с.50].

Високими темпами став зростати експорт. Конкурентні переваги української економіки базуються на дешевих факторах виробництва: землі, кваліфікованій робочій силі та виробничих фондах, що залишились від СРСР. Світова кон'юнктура чимало допомогла українській економіці: центральні банки великих країн проводили політику «кількісного пом'якшення», що

проявилось в мінімізації відсоткових ставок і надуванні величезних кредитних пузирів. З початком ХХІ століття дуже слабка кон'юнктура на ринках конструкційних матеріалів повернулася до значного росту, чим в повній мірі вдалося скористатися українським виробникам металопрокату, основної хімії, пластмас [12, с.131,136]. Багаторазове збільшення експорту цих продуктів запустило мультиплікатор для всієї економіки. Завдяки цьому серйозно виросла і тіньова економіка, яку експерти оцінювали до 50% ВВП [6, с.43].

Продовольча безпека – одна із підвалин національної безпеки. В 1990 роках вона була майже відсутня: компраторська буржуазія закрила вихід на ринки національних виробників і завозила продукти харчування як монополіст. З 2001 року уряд приймає закони, що дали змогу працювати українському сільському господарству: встановлено експортні мита на сировину, податкові пільги на імпорту техніки сільськогосподарського призначення, елітного насіння тощо. Великі підприємці через систему агрохолдингов стали де-факто власниками землі і розпочали правильну її експлуатацію. Через це вже наприкінці нульових років Україна з нетто імпортера продовольства стало його нетто експортером. Тобто, менш ніж за 10 років була досягнута продовольча безпека країни [7, с.33].

Перехід української економіки до сталого розвитку, досягнення фінансової стабільності і продовольчої безпеки природно дали поштовх інтенсивному росту заробітної платні та пенсій. Відновлення виробництва високими темпами загостило ситуацію на ринку праці: її оплата кожен рік збільшувалась більш високими темпами, ніж зростала продуктивність праці. До 2009 року статки населення росли ще й завдяки світовому кредитному буму [12, с.185].

Завдяки відновленню суспільних інститутів демографічна «яма» 90х років

змінилася на підйом народжуваності приблизно у півтора рази. А коефіцієнт смертності зріс тільки на кілька відсотків. Населення відповіло на упорядкування економічного життя і появу перспектив значною кількістю дітей. Хоча слід зауважити, в нульові роки два фактори увійшли в резонанс: якісне поліпшення життя наклалося на вступ у фертильний вік великого покоління жінок, що народилися у 1980х роках.

На етапі відновлення суспільних інститутів принципово не вирішувались деякі економічні загрози. Найважливіші серед них – компраторський характер українського капіталізму та надмірна орієнтація експорту на колишню метрополію. Компратор лише частково працює на інтереси тієї території, де він живе, його головний інтерес – вивезення коштів за кордон. Компратор – це соціальна сарана, переважання якої в структурі бізнесу приводить до надмірного виснаження інвестиційного ресурсу країни. Україна більше трьох століть була внутрішньою колонією Росії і тому диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків – процес довгий і болючий. Доля імпорту з Росії досягала 40%, а, зважаючи на тіньовий сектор - значно більше [6, с.118]. Тим паче, що досить «вегетаріанський» уряд Росії дев'яностих років змінився на імперський у нульових. Газові війни, підкуп олігархату за допомогою преференцій та низьких цін на сировину сильно загальмували досягнення економічного суверенітету.

Отже про відновлення суспільних інститутів і, перш за все, інституту економічної безпеки в період 2000-2011рр., свідчать зростання ВВП, підвищення ділової активності, досягнення фінансової стабільності і продовольчої безпеки.

На нашу думку, у 2012 році економіка України увійшла в ситуацію системної кризи. Головними причинами були вичерпаність «ресурсу бідності»

населення та надмірний вивіз капіталу олігархічними структурами. Протягом 2000 – 2011 років заробітна плата майже безперервно підвищувалася і нарешті поставила під загрозу очікувану прибутковість бізнесу. Ця проблема могла б вирішитися припиненням експорту капіталу та репатріацією вже вивезеного, але це не в інтересах правлячої верхівки. Крім того, перехід влади в країні до східних олігархів вкрай загострив цю проблему. Розпочата Росією гібридна війна призвела до значного падіння економіки. Якщо б війни не було, економіка перебувала б у стагнації, підтримуючись виключно іноземними кредитами.

ВВП України, починаючи з 2012 року показує низький приріст, а в 2014-2015 роках - катастрофічне падіння. З 2016 року починається відновлення, але до максимуму 2013 року пройде чимало років [8, с.120-121; 13,с.21]. Окупація районів Донбасу скоротила ресурсну базу економіки, хоча й позбавила її від збиткових підприємств. Промисловість припинила падіння наприкінці 2015 року, але перебуває в депресивному стані. Проте ці трагічні події значно підвищили макроекономічні показники безпеки: споживання вугілля зменшилося майже вдвічі, споживання природного газу скоротилося до 30 мільярдів кубометрів у 2019 році – це в тричі менше, ніж у 1990 році. Споживання нафти становило менше ніж 8 мільйонів тон проти 60 мільйонів тон у 1990 році [13, с.25-26]. Загальний імпорт природного газу скоротився до 10 мільярдів кубометрів проти 70 мільярдів у 1990 році. Імпорт з Росії припинився зовсім. Таким чином, у 2014-2019 роках було досягнуто енергетичної безпеки України.

Протягом 2012 – 2019 років аграрний сектор, незважаючи на війну, дістав для України повної продовольчої незалежності. Агрохолдинги налаштували сільськогосподарське виробництво на східноєвропейському рівні, що дозволило,

по-перше, підняти збирання зернобобових у два рази порівняно з 1980ми роками. По-друге, аграрний сектор дістав сталого розвитку: незважаючи на важкі природні умови, виробництво продукції росте рік від року. По-третє, Україна увійшла до першої десятки експортерів зерна в світі та посіла друге місце в експорті соняшникової олії [13, с.28,36].

Значно зменшилися показники фінансової безпеки. Курс національної валюти впав у три рази, в доходах бюджету зросла доля короткострокових запозичень, кредитний рейтинг зменшився, валовий державний борг зріс майже в 3 рази [8, с.140, 154]. Допомога з боку міжнародних фінансових інститутів була незначною по принциповим мотивам: чиновники Євросоюзу вимагали фінансових реформ, на які правлячі олігархи не могли піти. Від них вимагали знищити тіньові схеми вивозу капіталу та допустити транснаціональні компанії на ринок країни. Такі перетворення привели б до знищення самих олігархічних структур.

Починаючи з 2013 року знову загострилась демографічна ситуація. Збіглися два негативних фактори: по-перше, в фертильний вік ступили жінки, які були народжені у 1990х роках, по-друге, тяжка суспільна криза знизила горизонт соціальних очікувань населення. Завдяки цьому темпи скорочення населення України стали швидко зростати [13, с.6].

Незважаючи на очевидні успіхи у таких показниках економічної безпеки, як енергетична і продовольча незалежність, провідні експерти оцінюють ситуацію, що склалась наприкінці 2010х років, в цілому негативно. П'ять показників економічної безпеки України залишаються у критичному стані. Це - тіньова економіка в розмірі 47% ВВП; масштаби корупції - 13% ВВП, а також надмірне навантаження на бюджет витратами на пенсії і обслуговування державного боргу, енергоємність ВВП [8, с.130].

Висновок. Формування інститутів національної безпеки та його найважливішої підвалини – інституту економічної безпеки пройшло в три етапи. Перший етап 1991-1999 роки – приватизація номенклатурою державної власності, яка йшла у режимі «холодної громадянської війни». Інститут економічної безпеки перебував у нікчемному стані. Другий етап пройшов у 2000 – 2011 роках, які характеризувалися сталим економічним ростом і відновленням всіх суспільних інститутів завдяки тому, що нові власники потребували стабільних правил гри. Третій етап мав місце у 2012 – 2019 роках і характеризувався укріпленням економічної безпеки на фоні депресії та гібридної війни.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ніkitенко Д. Теоретичні засади інституціоналізації інвестиційної безпеки. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка*. 2018. №4 (199). С.28-34.
2. Дмитрук П. Принципи інституціоналізації механізму державного регулювання економічної безпеки регіону. веб-сайт. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_04\(11\)/11dpmebr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_04(11)/11dpmebr.pdf) (дата звернення 5.03.21)
3. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Х.: Право, 2009. 312с.
4. Предборський В.А. Економічна безпека держави: Монографія. К.: Кондор, 2005. 391с.
5. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.
6. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових

трансформацій та антикризового регулювання. К.: ДННУ, 2011. 474с.

7. Ейтутіс Г.Д. Дослідження складових економічної безпеки України для сталого розвитку держави. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. №62. С. 29-36.

8. Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України» / За загальною редакцією А. І. Мокія. Львів, 2019. 872с.

9. Мартинюк В.П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави. *Економіка, менеджмент, підприємництво*. 2013. №25(І). С.179–188.

10. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення. К.: НІСД, 1999. 144с.

11. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. К.: КВІЦ, 1999. 462с.

12. Статистичний щорічник України за 2012 рік: веб-сайт. URL: <http://www.statbooks.com.ua> (дата звернення 1.03.21)

13. Статистичний щорічник України за 2012 рік: веб-сайт. URL: <http://www.statbooks.com.ua> (дата звернення 3.03.21)

REFERENCES

1. Nikitenko D. (2018) Theoretical principles of institutionalization of investment security. *Bulletin of Kyiv National University. Taras Shevchenko. Economy*. №4 (199). P.28-34.
2. Dmitruk P. (2011) Principles of institutionalization of the mechanism of state regulation of economic security of the region. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_04\(11\)/11dpmebr.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_04(11)/11dpmebr.pdf)
3. Economic security of the state: essence and directions of formation:

- Monograph (2009) / L.S. Shevchenko, O.A.Gritsenko, S.M.Makukha and others. / for ed. Dr. Econ. Sciences, Prof. L.S. Shevchenko. H.: Pravo. 312p.
4. Predborsky V.A. (2005) Economic security of the state: monograph. K.: Condor. 391p.
5. Zhalilo Y. A. (2009) Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state: monograph. K.: NISD. 336p.
6. Vlasyuk O.S. (2011) Economic security of Ukraine in the conditions of market transformations and anti-crisis regulation. K.: DNNU. 474p.
7. Eututis G.D. (2018) Research of components of economic security of Ukraine for sustainable development of the state. *Bulletin of Transport Economics and Industry*. №62. pp. 29-36.
8. Competition strategies of safety of development of Ukraine in a global environment: monograph (2019) / of DU "Institute of regional researches of the name of M.I.Lower to NAN of Ukraine" / After the general release of A. I. Mokyа. Lviv. 872p.
9. Мартинюк В.П. (2013) Estimation of the state of national economy on the basis of integral index of economic security of the state. *Economy, management, enterprise*. №25 (I). P.179-188.
10. Shlemko V.T. (1999) Economic security of Ukraine: essence and directions of providing. K.: NISD. 144p.
11. Muntian V.I. (1999) Economic security of Ukraine. K.: KVITS. 462 p.
12. Statistical Yearbook of Ukraine for 2012. URL: <http://www.statbooks.com.ua> . (in Ukrainian)
13. Statistical Yearbook of Ukraine for 2019. URL: <http://www.statbooks.com.ua> . (in Ukrainian)